

MODALITĂȚI DE DEPĂȘIRE A TENSIUNILOR INTERETNICE ÎN ROMÂNIA CONTEMPORANĂ

Victor Neumann

1. Plurilingvism și interculturalitate în Banat

Folosirea a două, trei și chiar patru limbi în Banat a fost un lucru absolut deosebit și rar întâlnit în alte regiuni ale Europei. Plurilingvismul unei părți însemnate a populației de aici datează de un secol și jumătate, în unele cazuri chiar de două secole. Afirmarea deschisă a acestei tendințe a fost vizibilă în toate perioadele istorice, în pofida presiunilor exercitate de limbile și culturile naționale care au sperat să-și extindă aria de răspândire în dauna acelor minoritare. Necesitatea comunicării, interesele economice, înțelegerea valorilor celuilalt a presupus însușirea și practicarea atât a limbii materne, cât și a limbilor comunităților învecinate. Multilingvismul din Banat a fost înțeles ca o bogăție care aparține fiecărui locuitor; a fost perceput ca un mijloc de apropiere între oameni. El a condus la numeroase interferențe pe care în linii generale ori particulare le-am evocat în alte ocazii. Să reținem că nici unul dintre grupurile etnice ori confesionale din Banat n-a văzut și nu vede un pericol pentru propria sa identitate în profesarea plurilingvismului. Rolul educativ al acestuia a fost bine înțeles de populațiile Banatului, iar rezultatele au concurat la afirmarea valorilor unui patrimoniu cultural și de civilizație considerat ca aparținând tuturor în mod egal.

În societățile avînd trăsături diverse prin însăși geneza lor, recunoașterea funcției pedagogice interculturale a școlii este un pas foarte important¹. Plurilingvismul din Banat are astăzi continuitate prin intermediul școlii. În virtutea tradițiilor de conviețuire multiethnică s-au păstrat școlile cu limbile de predare germană, maghiară, sîrbă, slovacă, bulgară. Există încercări de instituire a învățămîntului în limba romani pe care pentru prima oară îl solicită minoritatea romilor. Diversitatea limbilor - element component al civilizației Banatului - a generat un aspect complementar cu totul excepțional: dorința expresă a unei părți a populației de a se înființa licee cu limbi de predare engleză și franceză. Ceea ce s-a și întîmplat în ultimii cinci ani, cînd, de pildă în Timișoara (cu mijloace proprii), s-au pus bazele Liceului Shakespeare și ale Liceului Jean Louis Calderon².

Profesarea plurilingvismului - înțeleasă ca rezultat al conviețuirii majorității românești cu minoritățile germană, sîrbă, maghiară, bulgară, ucraineană, evreiască, slovacă și a romilor - este strîns legată de procesul istoric de modernizare. Ea a fost și mai este încă o mare plăcere intelectuală a unui segment important al locuitorilor regiunii. Trebuie înțeles că fenomenul nu s-a produs ca urmare a unei intervenții

exterioare, cât mai ales ca o înțelegere firească a asumării diversității, a identității multiple. Aceasta a fost (mai este) identitatea de bază a populației locale. Și doresc să subliniez acest lucru. Situația nu este liniară. În actuala conjunctură, dificultățile nu pot fi ignorate, pentru că ar însemna să trecem cu vederea înseși semnele de întrebare cu privire la posibilitatea supraviețuirii acestei bogății interculturale. Și vom vedea de ce.

Educația în familie a fost capabilă să acopere necesitățile presupuse de însușirea corectă a limbii, asimilarea noțiunilor științifice de bază, exercitarea corectă a profesiunilor numai în cazul în care a fost dublată de educația școlară. Sistemul de învățământ însă nu s-a pliat întotdeauna pe realitățile sociale ori pe acelea ale diversității demografice și lingvistice dintr-o zonă sau alta. Dacă în secolul trecut excesele politicii de maghiarizare erau evidente, după 1918, când statul român a încorporat regiunea, extinderea folosirii limbii majoritare (de data aceasta, româna) a devenit noua problemă. Cvasiidentică celei dintâi politici, ea a suscitât și suscită discuții; mai cu seamă în raporturile româno-ungare. Dar nu numai. Au fost și sînt situații în care fenomenul românizării s-a petrecut (se petrece) în dauna conservării patrimoniului plurilingv și intercultural al Banatului. În vreme ce statisticile din anii 1934-1937 arată că procesul amintit era în curs³, astăzi, noua lege a învățământului din România tinde să provoace spiritele prin retragerea dreptului de studiu a meseriilor în limbile minoritare; prin eliminarea dreptului de verificare a studentului în limba maternă (alta decît româna) cu ocazia examenului de admitere în instituțiile de învățământ superior; prin imposibilitatea folosirii limbilor minoritare în sfere juridicului acolo unde comunitățile de altă limbă decît limba română sînt în proporție de 80-90%; prin impunerea predării istoriei în limba majorității cu toate că o asemenea prevedere este contrară principiilor democrației, sugerînd (de data aceasta prin votul Parlamentului) continuitatea sistemului de învățământ practicat de regimul Ceaușescu, în care utilizarea unui singur manual de istorie într-o singură limbă era subînțeleasă⁴. Este vorba de presiunea îndeobște practică de statele centralizate europene, căutînd să-și impună punctul de vedere inclusiv în regiunile cu particularitățile multiple. În pofida neajunsurilor amintite și a absenței unei corelări între sistemul politico-birocratic și analiza profesionistă a configurației multi-etnice și plurilingve a regiunii, în Banat funcționează multe școli în limbile minorităților. La Timișoara și Arad cîte un liceu cu limba de predare germană; la Lugoj și Reșița, clase cu limbă de predare germană; în satele și comunele cu populație germană, fie există școli primare, fie doar clase în limba acestei populații. Continuitatea tradiției de conviețuire și de convergență germano-maghiaro-română a scos la iveală un alt element nu mai puțin fascinant în sensul interculturalității și plurilingvismului în prezent: mulți copii de origine română și maghiară optează în perioada studiilor liceale pentru învățământul în limba germană. Trebuie adăugat că, pe fondul emigrării masive a populației germane și evreiești școlile primare și liceele cu limbă de predare germană sînt dominate într-o proporție de 80% de copiii români.

Învățământul în limba maghiară avînd o tradiție de peste 150 de ani beneficiază astăzi de școli primare, licee și clase liceale la Timișoara, Arad, Lugoj precum și în cîteva din orașele și comunele Banatului. Deși posedă bune cadre cu studii superioare, în ciuda efortului depus pentru supraviețuire, acesta semnifică o punte de legătură foarte subțire cu trecutul. Motivul? Descreșterea considerabilă a comunității în ultimele două decenii prin emigrarea în Ungaria sau Germania. Regresul vorbitorilor nativi este deopotrivă rezultatul asimilării ori al înmulțirii familiilor mixte în care preponderentă a devenit limba română. Nu în ultimul rînd el se datorează presiunilor regimului comunisto-naționalist din anii '80 ale cărui repercusiuni se văd mai bine după 1989, cît și controverselor dintre partidul de guvernămînt și partidul minorității maghiare.

Școlile în limba sîrbă acoperă necesitățile unei comunități care numără în jur de 22.000 de locuitori. Școlile primare funcționează în toate satele cu populație sîrbă sau cu populație mixtă. Un liceu la Timișoara asigură continuitatea studiilor. Pentru populația slovacă, școala elementară și liceul din Nădlac satisfac cerințele grupului minoritar oferind și ocazia unor interferențe culturale slovaco-române cu un evident cîștig în sensul provocării idealurilor de integrare europeană. Bulgarii dețin și ei o situație asemănătoare. Să reținem că învățământul plurilingv din Banat își exercită atracția mai degrabă în virtutea aspirațiilor de continuitate a unui stil de viață și de civilizație. El ar avea nevoie de un interes real, obiectiv și inteligent din partea puterii politice contemporane românești și nu numai românești. Stimulentele materiale și spirituale în această direcție ar putea să asigure mai repede și mai eficient categoriile de specialiști necesare în relațiile internaționale; ar putea să creeze legături mai profunde cu Europa de mijloc și de vest, dar și cu regiunile Balcanice; ar însemna începutul unei mutații esențiale în mentalitatea și în comportamentul uman din România vădit afectate de regimurile totalitare precedente, precum și de handicapul economic. Însăși dispunerea populațiilor indică faptul că Banatul este regiunea central-est-europeană care are cele mai bune șanse în sensul creării societății deschise⁵. Și tocmai ca urmare a educației vor fi fructificate sau nu șansele conferite de această istorie multilingvă și interculturală⁶.

Alături de școli, plurilingvismului din Banat este cultivat prin intermediul asociațiilor culturale și al reprezentanțelor politice ale grupurilor minoritare. În cadrul bisericii catolice, cursurile de religie în limbile română, germană și maghiară sînt un factor excelent în direcția interferențelor culturale. Mica obște evreiască ce supraviețuiește în Timișoara are și ea o contribuție în acest sens, cursurile de limbă ebraică - susținute de prim rabinul comunității dr. Ernest Neumann și de colaboratorii săi fiind destinate atît tinerilor evrei, cît și unui public format cu precădere din studenți ai facultăților de științe sociale și filologice din cadrul Universității Timișoara. Mișcarea interconfesională patronată de mitropolitul Banatului, Dr. Nicolae Corneanu și de episcopul romano-catolic, Sebastian Kräuter este o inițiativă locală de mare interes (unică în România), asigurînd un suport pentru toleranța inter-etnică regională de astăzi; ea indică maturizarea discursului religios, accep-

tarea comunicării sistematice, a apropierii sufletești și spirituale; arată că este posibil dialogul reprezentanților cultelor, profesarea multilingvă a tradițiilor religioase, împrumuturile reciproce de valori, acceptarea diversității simbolurilor. Relevant este faptul că Banatul este singura regiune din România unde cultului greco-catolic (după 1989) i-au fost înapoiate fără controverse bisericile (confiscate în anul 1948, printr-o măsură abuzivă a regimului de dictatură comunistă și care atunci intraseră în posesia mitropoliei ortodoxe); raporturile dintre ortodocși și greco-catolici sînt de foarte bună calitate indicînd, o dată în plus, educația civică a populației.

Încă din perioada iluministă, în perpetuarea plurilingvismului un rol de primă mîna i-a revenit presei și cărții. Astăzi, ziarele, revistele și cărțile în limbile minorităților sînt complet marginale și marginalizate. Un număr foarte redus de exemplare din ziarul de limbă germană "Allegemeine Deutsche Zeitung" circulă în orașele mari: Timișoara, Arad, Lugoj, Reșița, Deta, Jimbolia. Ziarul de limbă maghiară "Temesvári Uj Szó", din cotidian s-a transformat în săptămînal avînd o răspîndire ne semnificativă. O revistă de limbă sîrbă apare trimestrial. Nici o publicație în limbile minorităților nu are pondere numerică și nici impact vizibil de profil intercultural. Pe de altă parte, trei cotidiene de limbă română apar în tiraje între 10.000 și 30.000 de exemplare, fără a avea cuprinse în paginile lor (decît cu rare excepții) elementele de bază privind tradiția multi și interculturală. Preocupate, uneori exagerat, de aspectul național, ele nu sînt suficient de expresive pentru culoarea locală. Situația de criză creată nu în ultimul rînd ca urmare a unei administrații incompetente⁷ și a unei coordonări centralizată excesiv⁸ rezidă mai ales în pierderea parțială a unora dintre semnificațiile majore ale civilizației Banatului, între care aceea a multilingvismului ca punte de legătură cu diversitatea lumii europene cea mai relevantă. Aspectul poate fi remarcat urmărind statisticile privind comunitățile germană și evreiască. Dar poate fi sesizat mai ales în viața cotidiană, în cultura versus civilizația orașelor și satelor regiunii. A contribuit la această modificare, alături de factorul emigrație⁹ și dezinteresul forurilor tutelare din București. Este vorba de Ministerul Culturii și Ministerul Învățămîntului. Nu e mai puțin adevărat că ultimii cinci ani au însemnat și radicale schimbări în structura demografică din Banat. Fiind regiunea cea mai de vest și cea mai ridicată din punct de vedere economic din România ea a fost asaltată de grupuri mari de populație românească venind din Oltenia, Maramureș și Moldova, zone mai înapoiate economic și în care amintitul tip de conviețuire este practic inexistent. La fel și plurilingvismul. Fenomenul acesta își are antecedentele în regimul Ceaușescu, scopul politicii dictatorului comunist fiind de a forța plecarea minorităților și de a popula satele și orașele părăsite în speță de germani. Implantarea acestor grupuri fără instruire, fără cunoașterea noțiunilor privind tradițiile plurilingve și interculturale ale Banatului riscă să provoace în viitor relații tensionate fie cu minoritățile, fie cu populația mixtă, ori cu cea majoritară locală¹⁰. Cîteva fericite contraexemple par să indice speranța continuității interdependenței și pluralismului societății din

Banat: emisiunile în limbile germană, maghiară și sîrbă de la Radio Timișoara; teatrele de stat în limbile maghiară și germană; asociațiile culturale profesînd folclorul în limbile sîrbă și bulgară; bisericile catolică, reformato-calvină și luterano-evanghelică. Întrebarea care se pune totuși este, dacă, în ansamblul ei, populația de astăzi a regiunii este conștientă de valorile de bază rezultînd din plurilingvism și interculturalitate. A ocoli asemenea întrebări, e drept, incomode sau descurajante întrucîtva, ar însemna să cultivăm autoamăgirea. Personal, am preferat o abordare rațională, științifică, încercînd să asum problemele profunde ale vieții acestei comunități umane.

Calitățile vechiului habitat vor putea fi păstrate cu condiția unei reforme de amploare în sistemul educațional, cu condiția implicării statului în apărarea diversității etnice, lingvistice, culturale. Cred că o corectă percepere a valorilor generate de plurilingvism și interculturalitate depinde în mare măsură de ceea ce vor face liderii politici, de implicarea mai activă și mai profundă a universităților și a profesorilor săi în noile programe europene de învățămînt, de deschiderea unor cursuri privind istoria Europei; democrațiile și diversitatea culturală a continentului, istoria comparată a statelor și regiunilor Europei centrale și de sud-est¹¹. În același cadru, importantă se va dovedi cunoașterea patrimoniului multicultural comun al Banatului care, așa cum am arătat, are posibilitatea de a contribui la promovarea relațiilor între popoare la nivel interpersonal, intergrup și internațional; la promovarea respectului culturii și diversității culturale. De ce? În noua conjunctură, cînd se redefinesc societățile și relațiile continentale, rolul școlii, al mijloacelor de informare în general este imens. Or, plurilingvismul și interculturalitatea regiunii Banat odată recunoscute ca repere sigure ale civilizației europene ar putea stimula nu doar cunoașterea, ci și procesul de interacțiune atît de util în construirea securității proprii prin securitatea celuilalt.

2. Raporturile majoritate-minorități și raporturile dintre minorități

Oamenii care populează Banatul se împart în două mari categorii: una aparținînd regiunii prin locul de naștere și o alta provenind din grupurile care au migrat în ultimele decenii dinspre alte regiuni ale României. Prin urmare, însăși majoritatea românească nu are aceleași coordonate, adică nu în toate cazurile reperele ei culturale și de civilizație coincid dintru început. Analistul fenomenului social contemporan observă că în multe cazuri noul venit este atras de tipologia comunicării specifice zonei. Aspirațiile sale prind un contur ușor diferit față de cele inițiale; odată acceptată diversitatea etnică, religioasă, lingvistică și culturală, el adoptă, pe nesimțite, particularitățile ținînd de comportamentul omului acestei regiuni. Împrumută din stilul de construcție al caselor, din modul de preparare al hranei, din felul de a sărbători tradițiile culturale. Împrumută chiar și din fondul lingvistic românesc din Banat, conținînd multe expresii de proveniență germană, maghiară, sîrbă. Ceea ce este și mai interesant din punctul de vedere al specialistului

în științele sociale este că în acest nou segment se află indivizi care își însușesc limbile maghiară și germană; că unii preferă căsătoriile mixte; că din interese profesionale (care nu arareori se transformă în relații de prietenie) cultivă raporturi foarte bune cu populația maghiară și sîrbă din Banat, dar și cu aceea din Ungaria și Serbia. Dezvoltarea acestor direcții se datorează în special inițiativelor particulare în domeniul comerțului. Micul traficant de mărfuri din Banat - aflat în curs de a re-învăța regulile universal valabile ale comerțului - este cel dintîi care sesizează importanța raporturilor cu orice fel de grup minoritar. Uneori, micul meseriaș (ale cărui repere fuseseră, deasemenea, distruse orice cel puțin desconsiderate de totalitarismul comunisto-naționalist al regimului Ceaușescu) este și el pe cale de a-și redobîndi nu numai rolul practic, dar și acela civic.

Majoritatea românească din Banat continuă raporturile sale bune cu minoritățile; în suficiente cazuri ea este apărătoarea acestor relații în fața curentelor politice extremiste propagate prin cîteva din mijloacele de informare în masă din București. Faptul că în regiune ideologia naționalist-xenofobă își face mai rar simțită prezența aceasta se datorează conștientizării de către o clasă de mijloc destul de masivă a originilor comune ale civilizației regionale. Încercările de degradare a sistemului relațional dintre majoritate și minorități aparțin unei categorii de pseudo-politicieni, pseudo-jurnaliști, pseudo-profesori, pseudo-cercetători; ponderea lor nu reprezintă un pericol deocamdată, dar prezența lor activă este, în tot cazul, un semnal de alarmă¹². Exagerările naționaliste derivă fie din complexe de inferioritate, fie din acelea de superioritate. În fapt, în cei 25 de ani de dictatură naționalist-comunistă educația în școală și în familii a suferit matamorfoze în sens negativ: s-a abandonat studiul temeinic al literaturii și istoriei universale; s-a eliminat (în mod deliberat) din manualele școlare informația în legătură cu minoritățile etnice și confesionale, s-a tratat superficial însușirea limbilor moderne de circulație; s-a stăruit asupra unicității culturale și de civilizație și nu asupra diversităților; s-a mers pînă acolo încît s-a interzis folosirea publică a denumirilor regiunilor, spre a nu atrage atenția asupra varietății geografice, lingvistice, religioase etc.¹³ Parte din familiile Banatului (într-o proporție mult mai mică față de alte regiuni ale României) au fost influențate de ideologia populist-extremistă, comportamentul lor social și intelectual malformîndu-se ca urmare a unei adevărate cruciade împotriva civismului, culturii, religiei, diversităților. Spun doar o parte, fiindcă apropierea realizată prin conviețuirea majorității cu multe minorități a fost principalul factor de păstrare a echilibrului. O curea de transmisie a informațiilor a fost cu puțință prin intermediul limbilor vorbite, prin contactele dintre germanii, maghiarii, sîrbii din Banat și aceia din țările de origine. Învecinarea cu ex-Iugoslavia și cu Ungaria a reprezentat și în acele momente foarte dificile o deschidere spre alteritate. O altă imagine a lumii era percepută cu ajutorul canalelor de televiziune de la Budapesta, Belgrad, Novi-Sad. Raportul majoritate-minorități nu este etichetabil conform unei ideologii sau alteia. Mereu realitatea contrazice unele din observații, chiar și atunci cînd ele sînt

însoțite de argumente suficient de credibile. Sînt de părere că dominantă este natura pozitivă a acestor raporturi.

Între minorități comunicarea a fost și este remarcabilă. Ea are ca suport plurilingvismul practicat în toate comunitățile etnice minoritare din Banat. Maghiarii folosesc, alături de limba maternă, româna și germana; sîrbii și bulgarii sînt bilingvi dintotdeauna, româna fiind însușită de preferință ca a doua limbă în familiile lor; evreii sînt multilingvi. Alături de limba slovacă, minoritatea din Nădlac este vorbitoare de română și maghiară. Interferențele dintre minorități sînt multiple și ele se datorează colaborării culturale, cunoașterii și respectării tradițiilor religioase ale celuilalt, problematicei comune cu care se confruntă în cîștigarea și asigurarea drepturilor lor. Minoritățile, avînd mijloace lingvistice diverse, dispun de o bază de informații bogată în ceea ce privește patrimoniul Banatului. Viața lor de astăzi nu are decît uneori prerogativele specific minoritare. În schimb, are o infinită sensibilitate respectul particularităților de limbă și tradiție. Apropierea între germani și maghiari este regăsibilă în cadrul bisericilor catolică, reformato-calvină și evaghelico-luterană. Raporturile micilor grupuri de bulgari și slovaci se interferează în sfera aceleiași biserici catolice. Formele de expresie culturală și mentalitățile izvorîte dintr-o conviețuire de lungă durată ies în evidență în toate manifestările publice ale minorităților¹⁵.

Ca urmare a unei asemenea evaluări pot fi bănuite de subiectivitate, perspectiva propusă fiind aceea a observatorului coparticipant. Cu siguranță însă nici o perspectivă nu este imună la erori. Spus cît se poate de direct, actuala configurație politică a Europei centrale și de est își găsește modelul de emancipare de sub servituțile diversionismului naționalist și ale etatismului în regiuni precum Banatul unde sensurile profunde ale democrației persistă tocmai datorită pluralismului generat de jos în sus de o societate pluriethnică. E aceasta o alternativă la naționalismul actual, la starea agravată a lucrurilor dată de orientarea spre delimitarea etnică a naționalismului răsăritean? Ceea ce se vede cu certitudine este că mișcările naționaliste sînt exact contrariul organizării moderne și performante a lumii.

1 Pieter Batelaan, *Education interculturelle en Europe*, Utrecht, 1994, lucrare în manuscris consultată prin bună voința autorului. Îi mulțumesc colegului olandez deopotrivă pentru multe ale sugestii oferite în domeniul studiilor interculturale, pentru informațiile furnizate prin revista "European Journal of Intercultural Studies", pe care o editează.

2 Ambele școli funcționează cu program complet în limbile engleză și, respectiv franceză.

3 *A Romániai magyar kisebbség kulturális helyzete*, (Situția culturală a minorităților maghiare din România), Irta Siculus, Városi Nyomda, Debrecen, 1938, p.46. De pildă, în 1933, în comitatul Arad funcționau 24 de școli în limba maghiară, iar în 1937, doar 18; în comitatul Caraș-Severin, în aceeași perioadă, numărul lor se diminuează de la 8 la 3. În comitatul Timiș-Torontal, de la 42 se ajunge la 10. Cf. statistica de la p.46 din *A Romániai magyar kisebbség*.

4 *Vezi Legea învățămîntului din România* (elaborată de guvernul Văcăroiu), București, 1995.

5 *Vezi, de exemplu, pentru situația din secolul trecut: Die Projectirte Banaterbahn vom politischen, militärischen und volkswirtschaftlichen standpunkte beleuchtet*, Wien, Verlag von L.W. Seidel u.Sohn, 1870, p.1. Maghiarii și sîrbii au fost și sînt preponderenți între Dunăre și Mureș; sîrbii,

MODALITĂȚI DE DEPĂȘIRE A TENSIUNILOR INTERETNICE

- românii și germanii de-a lungul râurilor Timiș, Cerna, Bega, Mureș. Populația din localitățile de graniță este preponderent mixtă și are aceleași coordonate cu ale populației din Banatul sîrbesc.
- 6 În revista "Sfera politicii", nr.3/1993; 28/1995 am publicat o suită de studii privitoare la integrarea europeană a României, referindu-mă și la rolul Banatului. Vezi și Victor Neumann, *Integrarea europeană*, revista "22", nr.38, 1990, p.5.
 - 7 Personalul de specialitate este depășit; sistemul birocratic al primăriilor blochează libera inițiativă; atenția față de aspectul urban este mai mult formală; arhitectura veche se degradează, ori de-a dreptul se prăbușeste în absența aceluiași factori de competență, profesionalism și rigoare (vezi cazul Timișoarei). Nu este mai puțin adevărat că inexistența unei legi privind administrațiile locale (și folosirea bugetelor) împiedică alcătuirea grupului de responsabili coordonatori ai activităților de interes obștească.
 - 8 Pentru oricare inițiativă locală de anvergură, se solicită acordul aparatului birocratic supraîncărcat de la București, ceea ce creează cele mai mari dificultăți instituțiilor și indivizilor care altminteri ar avea capacitatea de a contribui la depășirea actualei crize economice prin inventivitate și prin dezvoltarea unui sistem de legături comerciale proprii cu Ungaria, Austria, Germania, Italia, Israel.
 - 9 De exemplu, pentru evidența emigrării populației germane am consultat statisticile întocmite de *Forumul Democrat German din România, Filiala Timișoara*; pentru evidența emigrării populației evreiești, registrele din *Arhiva Comunității Evreiești din Timișoara, anii 1980-1995*.
 - 10 Proporția populației mixte este indicată în registrele de căsătorii pe anii 1970-1995 aflate în *Arhiva Municipiului Timișoara*.
 - 11 Spre exemplu, găsesc ca fiind foarte utilă introducerea la facultatea de științe sociale și filologie-jurnalistică a cursurilor despre Europa elaborate de grupurile de specialiști sub egida The Open University: *The History of the Idea of Europe*, Contributors: Pim den Boer, Peter Bugge, Ole Waever, Edited by Kevin Wilson and Jan van der Dussen, Routledge, London and New-York, 1995; *European Democratic Culture*, Contributors Alain-Marc Rien, Jean Baudoin. . . , Edited by Alain-Marc Rien and Gerard Duprat, Routledge, 1995; *Aspects of European Cultural Diversity*, Contributors Konrad Schröder, Bob Moon, ..., Edited by Monica Shelley and Margaret Winck, Routledge, London and New-York, 1995.
 - 12 De exemplu, în primăvara anului 1995 comisia de cultură din cadrul Consiliului Județean Timiș lua în discuție oportunitatea ridicării unei statui marelui Antonescu, dictator fascist al României anilor 1940-1944. Indiferent de motivațiile furnizate, radicalismul unei asemenea opțiuni este subînțeles; deși nu reflectă conștiința majorității trebuie spus că există lideri politici care din ignoranță ori din aventurism propagă astfel de idei contrare principiilor democrației și contrare fizionomiei pluraliste a Banatului.
 - 13 Vezi în acest sens manualele școlare din anii 1975-1990. Noul manual de istorie a României de clasa a XII-a elaborat și pus în circulație de Ministerul Învățământului (manual unic) nu conține modificări demne de reținut; este o continuitate a vechilor manuale; elementele de propagandă națională acoperă multe capitole, ignorând în schimb orice fel de varietate a istoriilor regionale.
 - 14 Singurele relații ușor tensionate în raporturile majoritate-minorități sînt acelea care implică populația de romi. Pe de o parte, ele se datorează absenței educației civice în cazul minorității romilor; pe de alta, inexistenței unei cunoașteri adecvate a trecutului, a tradițiilor și a modului de manifestare specific minorității în cauză. În sfîrșit, etichetările din presa locală (vezi ziarul "Timișoara" și "Renașterea Bănățeană", colecția din anii 1993-1995) nu sînt de bun augur în sensul promovării raporturilor de toleranță reciprocă. Este acesta, probabil, unul din cele mai delicate subiecte în cadrul raporturilor majoritate-minorități în Banat, în România, dar și în alte țări ori regiuni din estul Europei. Personal, cred că, într-o primă fază, se resimte necesitatea studiilor sociologice ale căror rezultate să ofere baza de date utilă celor dintîi programe de educație școlară, familială și civică a populației de romi. O cooperare internațională ar fi nu mai puțin binevenită.
 - 15 Cf. statisticilor oficiale șvabii din Banat numără 37.000 de locuitori; maghiarii, 124.000; sîrbii, 22.000, slovacii, 9.000; bulgarii, 7.500; evreii, 1.800. Cf. *Romanian Statistical Yearbook*, 1994.